

УДК 94:355.133.4(477)“1918/1921”

*Роман ТЮТЕНКО***ПОНЯТТЯ “ВІЙНИ ЗА УКРАЇНУ” У СВІДОМОСТІ
ОФІЦЕРІВ ДІЄВОЇ АРМІЇ УНР ТА УГА (1918–1921)**

Проаналізовано погляди офіцерів Дієвої армії УНР та Української Галицької армії на війну в умовах революційних подій на українських землях. Простежено еволюцію становлення ідентичності офіцерів ДА УНР та УГА від русофільства/австрофільства до українофільства під час ключових етапів війни УНР із більшовицькою Росією та Польщею. На підставі різних джерел розкрито значення війни за Україну для українських офіцерів. Зосереджено увагу на морально-психологічному стані офіцерів армії УНР та УГА наприкінці Першої світової війни та під час українсько-більшовицької та польсько-української воєн.

Ключові слова: війна, Лютнева революція, офіцер, Україна, армія УНР, УГА, ЗУНР.

В українській історіографії тема ідентичності військовиків армії УНР та УГА у період Української революції 1917–1921 рр. ще не була ґрунтовно досліджена. Відтак, основним джерелом є спогади військових і громадсько-політичних діячів доби УНР/ЗУНР, зокрема, І. Боберського, І. Мазепи, М. Капустянського, М. Омеляновича-Павленка, М. Тарнавського та інших. А також були використані матеріали з фондів Національної бібліотеки у Варшаві та Центрального державного історичного архіву України у Львові.

Напередодні Лютневої революції 1917 р. і революційних подій в імперії Габсбургів восени 1918 р. офіцери Російської імператорської та цісарської армії передовсім хотіли миру. Деякі офіцери повернулися з фронтів поранені, втомлені, вони прагнули якнайшвидше дістатися додому, до села/міста, до родини. Полковник Володимир Кедровський згадував, що “становище на фронті було кепське. Відчувалося, що війна затягнулася занадто довго, й серед вояків усіх рангів наростав якийсь мовчазний протест”¹. До речі, вивчаючи психологію італійських військових Першої світової війни, дослідниця Ванда Вілкокс зазначала: “Відкрита політична опозиція війні була нетиповою: більшість військових була більш стурбована наслідками війни на їхньому власному житті, сім’ї та прожитку, аніж з її наслідками для суспільства в цілому”².

¹ Кедровський В. 1917 рік / В. Кедровський. – Вінніпег: Видавнича спілка “Тризуб”, 1967. – С. 16–17.

² Wilcox V. Between Acceptance and Refusal: Soldiers Attitudes to the War (Italy) and Italian Front / V. Wilcox // 1914–1918—online. International Encyclopedia of the First World War, ed. by Ute Daniel, Peter Gatrell, Oliver Janz, Heather Jones, Jennifer Keene, Alan Kramer, and Bill Nasson. – Berlin: Freie Universität Berlin, 2014–15. – P. 5.

Змінювалася ідентичність в українських офіцерів армії УНР і наприкінці Першої світової війни та Лютневої революції 1917 р. Національна свідомість була притлумлена 250-річним гнітом царату і тривалим нищенням культурно-народних почуттів³. Між офіцерами були такі, які вважали себе українцями, однак значна частина офіцерів вважали себе “малоросами” і “хохлами”⁴. Чимало полонених офіцерів у таборах Фрайштадт, Йозефштадт в Австро-Угорщині міркували так само. Тут Союз Визволення України ставив собі за мету “з “малороса”, “православного”, “крестянина” чи “руського” зробити національно свідомого українця”⁵.

Вирішальну роль у військовому національному русі відіграв молодший офіцерський склад, в якому більшість складала українці. Молодші офіцерські кадри були колишніми вчителями, переважно сільських народних шкіл. Саме українські вчителі були національно свідомими й демократичними, що й сприяло відродженню національних почуттів серед українського вояцтва та офіцерів. Особливо сильний вплив на пробудження національної свідомості в українських офіцерів мала доба Козаччини і твори Тараса Шевченка. Сотник армії УНР Андрій Дідковський згадував, що “козацька доба будила в нас думки, що козаки на Дніпрових порогах не були “русскими”, що Шевченко, який у своїх віршах оспівав козацькі славні героїчні походи, не був “русским”, ні “малорусским писателем”, а українським”⁶. Так поступово у свідомості офіцерів зароджувалась думка про завдання відродження України. Однак була чимала кількість зросійщених українських офіцерів, які “з презирством ставилися до всього українського”⁷.

Наприкінці 1918 – у 1919 рр. офіцерство української армії ще не було єдиною спільнотою. Вирізнялися ідейні молоді офіцери, яких була меншість; служили у війську молоді офіцери, покликані за мобілізацією, вони часто тікали з армії при перших невдачах, на жаль, таких було найбільше; кадрові офіцери-українці з царської армії тривалий час перебували під впливом білогвардійців; з офіцерів інших національностей, які вступили до української армії, лише окремі залишилися до кінця⁸.

Деякі офіцери свідомо воювали в лавах української армії, захищали Україну від більшовицьких військ у 1918–1921 рр., а чимало офіцерів під впливом русофільських настроїв та агітації не мали бажання воювати і говорили: “Ми будемо потрібні своїй батьківщині в свій час по своєму цивільному фаху”⁹.

Після антигетьманського повстання в листопаді 1918 р. відбулося стихійне формування армії Директорії УНР, під час якого з’явилася значна кількість авантюристів, отаманів, котрі насправді не були офіцерами. Відтак, увесь тягар боротьби проти

³ Авраменко Н. Спомини запорожця / Н. Авраменко. – Київ: Темпора, 2007. – С. 166–167.

⁴ Тютюнник Ю. Революційна стихія. Зимовий похід 1919–20 рр. / Ю. Тютюнник. – Львів: Універсум, 2004. – С. 15.

⁵ Дубрівний П. Сірожупанники / П. Дубрівний // Вісті Комбатанта. – Нью-Йорк, 1962. – № 3–4. – С. 38.

⁶ Дідковський А. Спогади / А. Дідковський. – Новий Ульм: Українські вісті, 1961. – С. 27.

⁷ Голуб А. Збройна визвольна боротьба на Херсонщині в запілля ворога (1917–1919 роки) / А. Голуб // За державність. Матеріали до історії війська українського. – Торонто, 1964. – 36. 10. – С. 176.

⁸ Тинченко Я. Офіцерський корпус армії Української Народної Республіки (1917–1921). Книга II / Я. Тинченко. – Київ: Темпора, 2011. – С. 64.

⁹ Прохода В. Записки до історії Сірих (Сірожупанників) / В. Прохода // За державність. Матеріали до історії війська українського. – Каліш, 1935. – 36. 1. – С. 80.

більшовиків у 1918–1919 рр. ліг на тих офіцерів, які були “справжніми лицарями, що стали на захист своєї батьківщини”¹⁰. Це помітив і член Української Національної Ради ЗУНР Осип Назарук: “...Бачив я й дуже енергійних старшин, але це були виймки”¹¹.

У свідомості українських офіцерів ще від 1917 р. поступово змінювалися погляди на війну. Після українсько-більшовицької війни погляди військовиків еволюціонували. Ці офіцери вважали себе вояками української армії. Борис Антоненко-Давидович занотував це у своїх споминах: “Слово “петлюрівець” – не українське слово, його накинуто нам ззовні: ніхто з військових, урядовців, діячів науки й мистецтва тих вікопомних літ так не називав себе, бо служили вони не Петлюрі, а ідеї національного відродження України”¹².

У цей період українські офіцери, на відміну від 1917 р., вже чіткіше уявляли межі України, за яку воювали. Своєю Батьківщиною вони вважали і територію Наддніпрянщини, тобто Центральної України, відчували також і зв’язок з Галичиною. Українські офіцери з Наддніпрянщини разом із генералом М. Омеляновичем-Павленком та полковником Є. Мишківським брали участь у бойових діях проти поляків у Галичині. Українських військовиків уже пов’язувало гасло “За Україну!”, але, як писав В. Петрів, “Україну” не реальну, а тільки вимріяну¹³.

Однак М. Галаган згадував, що як тільки наддніпрянці понесли перші важкі втрати, ряд офіцерів висловили невдоволення: “Чого ми будемо воювати за чужу землю, хіба у нас своєї мало?”, “Поляки теж наші брати...”¹⁴. М. Омелянович-Павленко згадував, що “у той самий час “брати” немилосердно били з гармат... Коли всі “аргументи” були вичерпані, то наддніпрянські частини просто відмовилися продовжувати наступ”¹⁵.

У період складного воєнно-політичного становище на початку 1919 р. С. Петлюра на засіданні Трудового Конгресу 25 січня 1919 р. закликав до “однодушної оборони батьківщини перед ворогами”¹⁶. Його особливо підтримали Січові стрільці. Так, полковник Є. Коновалець, що був присутній на засіданні, заявив, що хоч становище українського війська критичне, але військовики Першого полку УСС “не залишать Київ без бою”¹⁷.

Офіцери Української Галицької армії поняття “війна за Україну” сприймали дещо інакше, ніж офіцери армії УНР. Для офіцерів УГА під час польсько-українського протистояння 1918–1919 рр. це була війна за Галичину, а після

¹⁰ Капустянский М. “Похід Українських армій на Київ–Одесу в 1919 році”. Є. Маланюк “Уривки зі спогадів”. Документи та матеріали: Документально-наукове видання / [передм. Я. Тинченко]. – Київ: Темпора, 2004. – С. 20.

¹¹ Назарук О. Рік на Великій Україні. Конспект споминів з Української революції / О. Назарук. – Відень: Видання “Українського прапору”, 1920. – С. 27.

¹² Антоненко-Давидович Б. На шляхах і роздоріжжях: спогади, невідомі твори / Б. Антоненко-Давидович. – Київ: “Смолоскип”, 1999. – С. 44.

¹³ Петрів В. Принцип творення збройної сили на основі недавнього минулого / В. Петрів // Нація в поході: орган української державницької думки. – Берлін, 1941. – Рік III. – Ч. 5–6. – С. 21.

¹⁴ Омелянович-Павленко М. Спогади командарма (1917–1920): Документально-художнє видання / М. Омелянович-Павленко / [упоряд.: М. Ковальчук]. – Київ: Темпора, 2007. – С. 123.

¹⁵ Там само.

¹⁶ Мазепа І. Україна в огні й бурі революції 1917–1921 / І. Мазепа. – Київ: Темпора, 2003. – С. 87.

¹⁷ Там само.

переходу р. Збруч і об’єднання УГА з армією УНР розпочалася війна за Велику Україну, Наддніпрянщину.

У галицьких офіцерів поняття “соборна Україна” кристалізувалося ще з часів чину Легіону УСС, які йшли з гаслом: “Ми йдемо воювати за Україну!” До того ж регулярні полки Австро-Угорщини формували за територіальним принципом, і частини з українською більшістю вже творили певну спільноту¹⁸. В. Ілащук зауважив, що “...поки ми не доб’ємося до своїх, поки не станемо в лави Української Армії – ми “австрійці”, а наша програма – Вільна Соборна і Самостійна Україна!”¹⁹

Однак такі почуття охопили не всіх офіцерів. Виснажені війною фронтові офіцери не зважали на державні, політичні зміни. Так, поручник В. Петрикевич зафіксував свої враження у 1918 р.: “П’ятий рік війни! Страшно подумати над сими словами. Вичерпане і умучене слідне на кожнім кроці”²⁰. На відміну від травмованих воєнним лихоліттям офіцерів, молодші щойновишколені військовики вважали, що вони психологічно готові до війни. Хоч самі не брали участі в Першій світовій війні, але бачили розриви снарядів, поранених людей, шпиталі і були призвичаєні до воєнної атмосфери, знали “посмак воєнного лихоліття”, були свідомі, куди пойдуть та що може чекати їх на війні²¹.

У свідомості офіцерів УГА теж еволюціонували погляди: від війни за цесаря до війни за Україну. Ця зміна відбувалася поступово, навіть болісно, оскільки тривалий час домінували австрофільські настрої серед офіцерства. М. Тарнавський зокрема зазначав: “...На мені в рівній мірі ваготів однострій австрійського старшини, присяга, як і австрофільство, що в’їдалося нам через кілька поколінь в мізок, кість і кров”²². Ще на початку 1918 р., після підписання Брест-Литовського мирного договору, офіцери були переконані, що з розпадом Росії австрійське військо ввійде до України і за допомогою УСС Австрія створить буферну українську державу або навіть надасть їй незалежність²³.

Австрофільські настрої поволі змінилися на українофільські, вояки українські усвідомлювали, що інтереси Австрії не збігалися з інтересами України. І в час розпаду Австро-Угорщини перед офіцерами постала проблема вибору. Більшою мірою ними “заволоділо почуття обов’язку”²⁴.

Саме почуття обов’язку, а також нові сподівання і визначали психологічну готовість до війни. Василь Ілащук згадував: “Небораки переконалися, що перед ними вже не ті стрільці, що рік тому на широких фронтах австрійської монархії віддавали своє життя і проливали кров “за цесаря і державу”. Перед “делегатами” стояли стрільці, що знали тільки Україну і за неї жадні муки не були для них страшні”²⁵.

¹⁸ *Петрів В.* Принцип творення збройної сили... – С. 21.

¹⁹ *Ілащук В.* В денікінському полоні, в Дарниці 1919 р. / В. Ілащук // Вісті Комбатанта. – Нью-Йорк, 1973. – № 5–6. – С. 51.

²⁰ Biblioteka Narodowa w Warszawie. – Zakład Zbiorów Mikrofilmowych. – MF nr. 69010. – S. 1.

²¹ *Побігущий-Рен Є.* Мозаїка моїх споминів / Є. Побігущий-Рен. – Мюнхен; Лондон, 1982. – С. 18.

²² *Тарнавський М.* Спогади / М. Тарнавський. – Львів, 1992. – С. 58.

²³ Там само. – С. 56.

²⁴ *Гайдучок Степан:* Воєнні спомини / [уклад. і авт. передм. О. Вацеба, Б. Якимович; редкол.: Б. Якимович (голова) та ін. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2002. – С. 13.

²⁵ *Ілащук В.* В денікінському полоні... – № 4. – С. 29.

Під час війни з поляками військовик УГА окреслив фронтний настрій: “Зараз нема ні закордонної, ні галицької України, є тільки одна соборна Україна, за яку будемо битися до останнього”²⁶.

Однак то було лише емоційне сприйняття реалій. Вояки УГА перебували в межах Галичини, в населених пунктах Австро-Угорщини або під час Першої світової війни – на фронтах у Центральній Європі. Бувати на Наддніпрянщині довелося не багатьом. Тому І. Боберський вважав, що кожний військовик повинен мати з собою карту України: “Котрий з них знає, де є Сян, де є Буг, де Прут, де Дон? Так мало подорожуємо по Україні. Львів’яни знають Україну лишень по Янів і Зимну Воду – Рудно. Я знаю Україну лишень по Бібрку”²⁷.

Першим актом війни за Україну для галицьких офіцерів був Листопадовий Чин 1918 р. Хоча деякі з офіцерів і радили відкласти виступ, їхню думку не підтримали офіцери у Львові. Оскільки ніч з 31 жовтня на 1 листопада 1918 р. решта офіцерів на чолі з Д. Вітовським бачили як єдиний шанс відродити Українську державність. О. Хархаліс згадував, що було “не легко передати враження цієї листопадової ночі і першого листопада. Радість з приводу відродження своєї держави притьмарювала пролита молода кров – першої жертви на вітварі нашої держави”²⁸.

Українські офіцери зрозуміли, що варто вже боротися за свій народ, свої інтереси. До прикладу, І. Боберський писав, що боротьба пробудила відвагу і рішучість українських військовиків, і “хочай би ця війна не скінчилась успішно, то на всякий случай буде мати вплив на наше дальше поведення. Дотепер воювали українці для других, тепер рішились ми воювати лишень для нас”²⁹. Ще один учасник листопадних подій, сотник УГА О. Кузьма згадував слова стрілецького командира: “Досі ми воювали за чужих, а тепер зачинаємо воювати за себе. Сьогодні повстає все українське вояцтво, щоби створити Українську державу”³⁰. А Євген Побігущий-Рен розмірковував: “Скільки то десятиліть, а то й віків наш вояк-українець гинув у чужій уніформі за чужі, імперські інтереси. Тепер ми – українські вояки”³¹. Також серед військового загалу панувало переконання, що держави Антанти уважно розглянуть польсько-український конфлікт і вирішать його на українську користь³².

Попри складне становище українського війська деякі молоді офіцери не бажали залишати Львова. Четар Мирон Заклинський згадував, що вони не хотіли вірити в наказ відступити зі Львова: “Це ганьба! Це зрада!” – кричали вони. “Нема причини покидати Львів!” – Референти старалися переконати їх, що ситуація безнадійна, та вони не хотіли слухати. – “Такої ганьби УСС-и

²⁶ *Обідний М.* Ми поборемо / М. Обідний // Стрілець (Станіславів). – 1919. – 26 марта. – С. 5.

²⁷ *Боберський І.* Щоденник, 1918–1919 рр. / І. Боберський; упоряд. Ю. А. Мищик. – Київ: Вид. дім “КМ Академія”, 2003. – С. 143.

²⁸ *Хархаліс О.* І-ий листопад в Яворові (в 47-му річницю першої жертви Листопадового Зриву сл. п. Степана Британа) / О. Хархаліс // Вісті Комбатанта. – Нью-Йорк, 1965. – № 4. – С. 44.

²⁹ *Боберський І.* Щоденник, 1918–1919 рр. – С. 62.

³⁰ *Кузьма О.* Листопадіві дні 1918 р. / О. Кузьма. – Нью-Йорк: Видавничка кооператива “Червона Калина”, 1960. – С. 65.

³¹ *Побігущий-Рен Є.* Мозаїка моїх споминів / Є. Побігущий-Рен. – Мюнхен; Лондон, 1982. – С. 18.

³² *Тарнавський М.* Спогади / М. Тарнавський. – Львів, 1992. – С. 72.

не переживуть! Ми останемо! Ми покажемо, що місто можна держати! А як згинемо, то з честю!”³³

Утрата Львова 22 листопада 1918 р. відчутно позначилася на настроях офіцера. Михайло Островерха так описав гнітючий настрій вояків: “Зимовий холод проникав до кости. І як у деякий день блиснуло сонце, то це й була велика розрада для нашого вояка в цій війні”³⁴. У ході польсько-української війни траплялась нехіть воювати і зневіра галицьких військовиків. Лунали різні висловлювання, як наприклад: “Робіть мир, поки не розбігнеться фронт”³⁵, “Я знаю, що то є свята Україна і свята злука, але пощо воювати... Сто куль піде, як мухи, а одна трафить на вас або на мене... Я знаю, що то є свята злука, але то є непотрібне”³⁶. Тому чимало офіцерів не взяли участь у війні за Львів. Учасники і очевидці львівських боїв стверджували, що велика їх кількість “вешталась по столиці”³⁷.

Після втрати столиці головною метою для офіцерів у війні з Польщею став не захист кордонів ЗУНР, а боротьба за повернення Львова³⁸. Заклик “На Львів!” під час наступних воєнних операцій “вкорінився у психіці широких мас, ним жила суспільність й армія в січні, лютому і березні 1919 р.”³⁹. Тому уряд ЗУНР відмовився від пропозиції Місії генерала Ж. Бартелемі залишити за Польщею Львів і Дрогобицько-Бориславський нафтовий басейн, оскільки це не відповідало настроєві українського війська⁴⁰.

До того ж Акт Злуки ЗУНР і УНР 22 січня 1919 р. дещо додав сил на подальшу боротьбу. Як фронт, так і запілля надзвичайно позитивно сприйняли цю подію. М. Омелянович-Павленко відзначив, що “від цього часу ідея соборної самостійної Української Держави мала живити й посилати на подвиги провідників і маси”⁴¹.

Чортківська офензива Української Галицької армії у червні 1919 р. стала ключовою подією на другому етапі польсько-української війни. Фактично моральний стан офіцерів залишився стійким, оскільки ряд офіцерів, які були нерішучими, після відступу зі Львова дезертирували і у війську залишились тільки ті, що “рішене було за всяку ціну видержати до самого останку”⁴². І лише нестача амуніції та зброї змусили військовиків УГА відступити під натиском ворога за р. Збруч.

Перехід Збруча, відступ був драматичним для галицьких офіцерів. Однак відразу вони взяли на озброєння нове гасло – “Через Київ на Львів”, яке вигилосив

³³ *Заклинський М.* Бої у Львові в листопаді 1918 року / М. Заклинський // Українська Галицька Армія. У 40-річчя її участі у Визвольних змаганнях в 1918–1919 рр. Матеріали до історії. – Вінніпег, 1958. – Т. I. – С. 387.

³⁴ *Островерха М.* Блиски і темряви. 1918–1919–1920 / М. Островерха. – Нью-Йорк 1966. – С. 20.

³⁵ *Боберський І.* Щоденник, 1918–1919 рр. – С. 206.

³⁶ Там само. – С. 62.

³⁷ *Крезуб А.* Нарис історії українсько-польської війни 1918–1919 / А. Крезуб. – Нью-Йорк: “Око”, 1966. – С. 40.

³⁸ *Литвин М.* Українсько-польська війна 1918–1919 рр. / М. Литвин. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 1998. – С. 100.

³⁹ *Омелянович-Павленко М.* Спогади командарма (1917–1920): Документально-художнє видання / М. Омелянович-Павленко; упоряд.: М. Ковальчук. – Київ: Темпора, 2007. – С. 134.

⁴⁰ *Шанковський Л.* Українська Галицька Армія: воєнно-історична студія / Л. Шанковський. – Вінніпег: Видав хорунжий УСС Д. Микитюк, 1974. – С. 123.

⁴¹ *Омелянович-Павленко М.* Спогади командарма (1917–1920)... – С. 132.

⁴² *Крезуб А.* Нарис історії українсько-польської війни 1918–1919 / А. Крезуб. – Нью-Йорк: “Око”, 1966. – С. 142.

четар УГА Роман Купчинський. Цей клич покращив настрій військовиків, додав надії, “ще не страчено всього, та що все таки можна буде колись відбити нам “від вражого ляха” нашу рідну землю”⁴³.

Настрій офіцерів після відступу з Галичини і під час війни з більшовиками “за ширшу Батьківщину” яскраво висвітлюють спогади. Наприклад, сотник УГА Іван Козак писав: “Покидаючи свою вужчу батьківщину, вояки УГА “зажурились, як Збруч річку проходили”. Одначе їхню журбу та їхній сум розвіяло нове гасло “через Київ до Львова”: “...з новою надією і новими завданнями, які для нас, урожденців Галицької землі, мали тоді найбільше значення: “Через Київ на Львів!”⁴⁴ Перед очима їхніми з’явилася візія “матери городів руських”, золотoverхої столиці Соборної України”⁴⁵. Офіцер УГА Іван Вислоцький відзначив, що “Українська Галицька Армія перейшла Збруч і йшла допомагати своїй ширшій Батьківщині, Придніпрянщині. Ішла виганяти червоного ворога...”⁴⁶. Тож, як зазначив М. Капустянський, “взяла верх ідея Соборної України. Рубікон перейдено”⁴⁷.

Для всіх формувань УГА і армії УНР гасло було спільне – боротьба за державність⁴⁸. Наступ об’єднаних армій УНР і УГА для українських офіцерів на Київ мав величезне політичне, ідеологічне значення. Хоча багато галичан виступали за похід на південь, до Одеси, оскільки це відкривало б шлях до Європи⁴⁹. Однак, офіцери переконали вояків, що мета боротьби за Україну – це звільнення Києва від ворога. О. Назарук відзначив, що “Київ представляв для України таке значіння, як Львів для Східної Галичини, а може навіть більше. Заступити Київа навіть сьак-так не може ні одно українське місто”⁵⁰. М. Островерха згадував: “Ми стояли перед Святошином і ждали нових наказів. І в кожного з нас ритмувало серце: Київ!”⁵¹

Звільнення Києва від більшовиків було апогеєм боротьби українського війська за Україну. М. Капустянський писав: “Мети досягнуто. Столиця Соборної України в руках у нашого війська. Об’єднані Українські Армії своєю кров’ю визволили Київ”⁵². Тому наслідки втрати Києва були фатальні і для політичного проводу України, зокрема С. Петлюри, і для війська. До фізичного виснаження, складного психологічного стану, нестачі амуніції додалася ще війна з Добровольчою армією⁵³. За головного ворога УНР офіцери бачили більшовиків і завзято воювали з ними. Коли восени 1919 р. з’явився новий ворог – Біла армія, багато хто з них

⁴³ *Галушка І.* Спогади про моє переживання від 28 жовтня 1918 до середини січня 1921 року / І. Галушка // Вісті. Орган військово-політичної думки Крайової управи братства кол. Вояків 1 УД–УНА в Німеччині. – Мюнхен, 1962. – Ч. 105. – С. 7.

⁴⁴ *Галан В.* Перехід Збруча / В. Галан // Вісті Комбатанта. – Нью-Йорк, 1969. – № 1. – С. 23.

⁴⁵ *Козак І.* Українська Галицька Армія / І. Козак // Там само. – С. 8.

⁴⁶ *Вислоцький І.* Спогади розвідчого старшини з першої світової війни / І. Вислоцький. – Львів: Галицька видавнича спілка, 2005. – С. 129.

⁴⁷ *Капустянський М.* “Похід Українських армій на Київ–Одесу в 1919 році”... – С. 123.

⁴⁸ Львівська національна наукова бібліотека ім. Василя Стефаника. Відділ рукописів. – Ф. 1 (Бібліотека НТШ у Львові). – Оп. 2. – Спр. 122. – Арк. 4.

⁴⁹ *Доценко О.* Літопис Української революції. Матеріали й документи до історії Української революції / О. Доценко. – Київ; Львів, 1923. – Т. 2. – Кн. 4. – С. 8.

⁵⁰ *Назарук О.* Рік на Великій Україні... – С. 20.

⁵¹ *Островерха М.* Блиски і темряви. 1918–1919–1920 / М. Островерха. – Нью-Йорк 1966. – С. 107.

⁵² *Капустянський М.* “Похід Українських армій на Київ–Одесу в 1919 році”... – С. 258.

⁵³ *Мишуга Л.* Похід українських військ на Київ (серпень, 1919) / Л. Мишуга. – Відень: Видання “Українського прапорю”, 1920. – С. 20.

виявився морально не готовим виступити проти неї⁵⁴. О. Удовиченко зазначав: “В 3-ій дивізії було кількох чужинців, що лояльно виконували свої обов’язки українських старшин. Коли розпочалася... війна з Добровольчою армією, комдив..., зрозумівши їх положення, сам звільнив їх, на їхнє бажання, від дальшого виконання тих обов’язків”⁵⁵.

Військовики української армії, від рядовика до офіцера, усвідомлювали, в яких обставинах вони повинні були воювати. О. Удовиченко влучно висловився: “Кожний розумів, що без зброї і набоїв, голий і босий з одною непереможною ідеєю в серці – Незалежна Україна – він не зможе подолати ворога”⁵⁶.

Внаслідок воєнних поразок, поширення епідемій різних хвороб, відсутності резерву чимало галицьких офіцерів були зневірені, всіляка “ідея гаснула”⁵⁷. Про це дізнаємося з приватних листів військовиків: “...Значне число стрільців-галичан (переважно білоцерківців), які зневірені, хочуть за всяку ціну дістатися до Галичини”⁵⁸.

Наступною героїчною подією у війні за Україну став Перший Зимовий похід армії УНР по запілля Червоної та Добровольчої армій під команду генерала М. Омеляновича-Павленка. Як писав О. Удовиченко, “самопосвяту і глибоке переконання у своїй ідеї мусили мати ці герої, щоб перетерпіти усі ті лиха”⁵⁹. Наприкінці 1919 р. з початком Першого Зимового походу і після відходу всіх слабодухих та симпатиків білогвардійської ідеї остаточно оформилися моральні якості та політичні погляди офіцерів армії УНР⁶⁰.

У 1920 р. українські вояки та офіцери продовжували воювати. Наприклад, командир Першого чорноморського полку казав: “Я воював за ньеньку Україну і буду за неї воювати до смерті”. Командир пішого куреня Другої кулеметної бригади полковник Гнат Порохівський згадував: “Щира любов до Батьківщини, мрії про її визволення, ненависть до ворога, муки, перенесені в боротьбі, пам’ять про товаришів та начальників, що загинули в боях, – все це зливало цих вояків в одну братерську сім’ю...”⁶¹.

Уже в час Другого Зимового походу, що став завершальним актом війни за Україну, військовики продовжили нерівну боротьбу і відмовилися від переходу на бік більшовиків: “...Бо всі ми бились за Україну і присягались битись до загибуні. Ми знаємо, що нас чекає...”⁶².

⁵⁴ Науменко А. Виховання особового складу армії доби Директорії УНР [Електронний ресурс] / А. Науменко // Воєнна історія. – Київ, 2009. – № 1(43). – Режим доступу: http://warhistory.ukrlife.org/1_09_4.html

⁵⁵ Удовиченко О. Третя Залізна дивізія. Матеріяли до історії війська УНР. Рік 1919 / О. Удовиченко. – Нью-Йорк: Червона Калина, 1971. – С. 168.

⁵⁶ Його ж. Україна у війні за державність. Історія організації і бойових дій Українських Збройних Сил 1917–1921 / О. Удовиченко. – Київ: Вид-во “Україна”, 1995. – С. 132.

⁵⁷ Мазепа І. Україна в огні й бурі революції 1917–1921 / І. Мазепа. – Київ: Темпора, 2003. – С. 88.

⁵⁸ Biblioteka Narodowa w Warszawie. – Zakład Zbiorów Mikrofilmowych. – MF nr. 87287. – S. 215.

⁵⁹ Удовиченко О. Україна у війні за державність... – С. 141.

⁶⁰ Тинченко Я. Офіцерський корпус армії Української Народної Республіки (1917–1921). – С. 64.

⁶¹ Порохівський Г. Матеріяли до історії 2-ої Кулеметної бригади / Г. Порохівський // За державність. Матеріяли до історії війська українського. – Каліш, 1935. – Зб. 1. – С. 147.

⁶² Битинський М. Навколо Базару / М. Битинський // Вісті Комбатанта. – Нью-Йорк, 1971. – № 1. – С. 11.

Загалом же чимало українських офіцерів вважали, що на українських землях йде не якась “гражданская война”, а передусім війна національна, за свободу України проти всіх її тодішніх ворогів – поляків, червоних і білих росіян⁶³. Звичайно, не всі офіцери були віддані своїй справі. Наприклад, хорунжий УГА Т. Бурчак згадував, що були і “пани при війську”, котрі “по війні робили інтереси і легкoduшно тратили гроші без жалю і застановлення, що завтра буде з нами”⁶⁴.

Отже, в українських офіцерів армій УНР та УГА поступово еволюціонували погляди: від війни за царя/цісаря, за українську автономію у складі федеративної Росії/Австрії, до війни з більшовиками, поляками, білогвардійцями за незалежну Українську державу. Офіцери ДА УНР та УГА на різних етапах протистояння з ворогами – більшовицькою Росією, білогвардійцями, під час польсько-української війни 1918–1919 рр. позбувалися русофільства/австрофільства, ставали національно-свідомими українцями, чесно й самовіддано виконували свій професійний і громадянський обов’язок.

Roman Tyutenko. Notion of war for Ukraine among officers of the UNA and the UGA (1918–1921)

The article analyses opinions of officers of the Ukrainian People’s Army (UNA) and the Ukrainian Galician Army (UGA) about war and revolution on Ukrainian territories. It compares officers of the UNA and the UGA, traces an evolution of their identity from Rus-sophilia or Austrophilia to Ukrainophilia during the key stages of wars of UNR / ZUNR against Bolshevik Russia and Poland. Based on various sources it reveals a meaning of the war for Ukraine for Ukrainian officers. Besides, the article focuses on the moral and psychological state of the UNA and the UGA officers at the end of World War I and during the Ukrainian-Bolshevik and Polish-Ukrainian wars.

Key words: war, February Revolution, officer, Ukraine, Ukrainian Galician Army, Ukrainian People’s Army, ZUNR.

⁶³ Антоненко-Давидович Б. На шляхах і роздоріжжях: спогади, невідомі твори / Б. Антоненко-Давидович. – Київ: “Смолоскип”, 1999. – С. 98.

⁶⁴ Центральний державний історичний архів України, м. Львів. – Ф. 309 (Наукове товариство імені Т. Г. Шевченка, м. Львів). – Оп. 1. – Спр. 1131. – Арк. 73.